

FÖRORD

Först vill jag rikta ett stort tack till alla medmusikanter som visat mig lillcitrans möjligheter och hjälpt mig förstå att detta anspråkslösa instrument kan öppna nya spännande världar!

Jag måste erkänna att jag inte brukar tycka om ”metodologier”. Nej, allt som oftast stämmer det att ”idé föder metodologi – metodologi dödar idé”. När jag nu lägger fram denna handledning hoppas jag att du som användare ser den som en möjlig idékälla, en persons erfarenheter, en sorts lillcittra-kokbok med recept där du kan ta av det som lever och betyder något för dig. Och i samma anda hoppas jag att du med dina elever inte är ”överpedagogisk” utan lämnar plats, en känsla av rymd, så att eleverna upplever att de är ute på äventyr, och inte bara följer en utstakad väg.

Handledningen är skriven med tanke på lärare inom grundskolan men inkluderar förslag som lämpar sig för förskolan och ”eftis”, och för musiklekskolor och musikskolor. Lillcitrans används också av speciallärare och inom vården, och mycket kunde skrivas om hur lillcitrans har använts på rådgivningar och familjecentraler, BB- och barnavdelningar på sjukhus, inom mentalvården och musikterapi, strokerehabilitering, äldreomsorgen, och med personer med funktionsvariationer eller nedsatt syn eller hörsel.

Vad jag vet har ingen liknande handledning skrivits, utan lillcitrans har levt ett rätt så dolt liv och sällan intresserat musikpedagoger. Förutom min egen har jag inte hittat forskning på lillcitrans (eller liknande instrument) inom pedagogik, musikterapi mm, och mina presentationer på musikpedagogiska konferenser väckte s.g.s. inget intresse – något som fortsätter att förvåna mig eftersom instrument-typen har unika egenskaper (”affordances”) och stor potential.

Även om jag började använda lillcitrans 1998 och det mesta av handledningen skrevs 2009 är det först nu 2021 som den färdigställs. Handledningen är egentligen del 2 av en större helhet. Del 1 tar upp inte bara instruments historia (instrumenttypen var ju mycket vanlig även inom Norden i början på 1900-talet), utan också bakgrundsfrågor och vetenskaplig forskning som kan anses bidra till en grundsyn på lillcitrans möjliga roll och plats inom musikpedagogiken och närliggande områden. Här nedan i introduktionen ger jag en kort presentation om min forskningsinriktning.

Men! Innan du går vidare påstår jag att du kommer att ha framgång med lillcitrans om du gör två saker: 1) *övar upp din färdighet så att du snabbt och effektivt kan stämma instrumenten*, och 2) *lär dig använda och förklara för andra hur man använder transponeraren*. (Ofta önskar jag att jag kunde vara en sorts julgubbe som varje natt går runt till alla som har en lillcittra, stämmer den och lägger en ny spännande sång under strängarna...)

I mötet med ett musikinstrument, varför spelar vi – eller låter bli?

Åren 2007–2009 sysslade jag på heltid med forskningsstudier med sikte på en doktorsavhandling i musikvetenskap vid Åbo Akademi. Mitt stora intresse var dynamiken mellan människor och instrument: Vad är det som avgör att vi tar itu med ett instrument eller låter bli? Här tänker jag inte så mycket på tillgång till instrument och eventuell uppmuntran (eller kanske tvång) från föräldrarna osv, utan på själva upplevelsen av mötet med ett instrument – vad är det som händer, hur ser dynamiken ut? I min forskning använde jag mötet med lillcitrans som utgångspunkt och samlade in material.

Först blev det djupdykning för att sätta mig in i studier i agency och relaterade områden såsom empowerment, self-esteem, self-concept, och narrativpsykologi. Eftersom vår musik-kultur betonar prestation och en uppdelning i scen och publik kommer man också snart in på

kroppen och det politiska, dels tack vare genusstudier (t ex I.M. Young "Throwing like a girl") men också embodiment (Lakoff m.fl.) och "the lived body" (Merleau-Ponty) i allmänhet, self-handicapping ("getting in our own way") och disability studier. Kopplingen till pedagogik och utbildning är uppenbar och ledde in på musikpedagogiska analyser som t.ex. D.J. Elliotts praxial music education, och också Nordens egna Bertil Sundin och Jon-Roar Bjørkvold (vars skildring av kontrasten mellan barnkultur och skolkultur är skakande). Det verkar finnas goda grunder för att starta en "pedagogy of the musically oppressed" à la Paulo Freire. Också musikterapi bygger delvis på samma grunder och har mycket att erbjuda när den inte fastnar i kvantitativa studier och det patogena utan intar en resursorienterad hållning.

Här är stora och spännande frågor och funderingar – ämnen som verkligen borde kopplas till vår dagliga pedagogiska verklighet. Min erfarenhet av akademiska konferenser är emellertid att de som tar upp stora filosofiska frågor tenderar att stanna uppe i molnen, medan andra forskar i – och mest intresserar sig för – områden som är bekvämt avgränsade till en mindre gräsplätt utanför den egna dörren. Och klart är att nationella skolsystem har lika svårt att ändra riktning som stora tankarskepp. Det finns alltså ett inbyggt motstånd och det krävs mod och kampvilja för att gå sin egen väg.

Flow och Sense of coherence

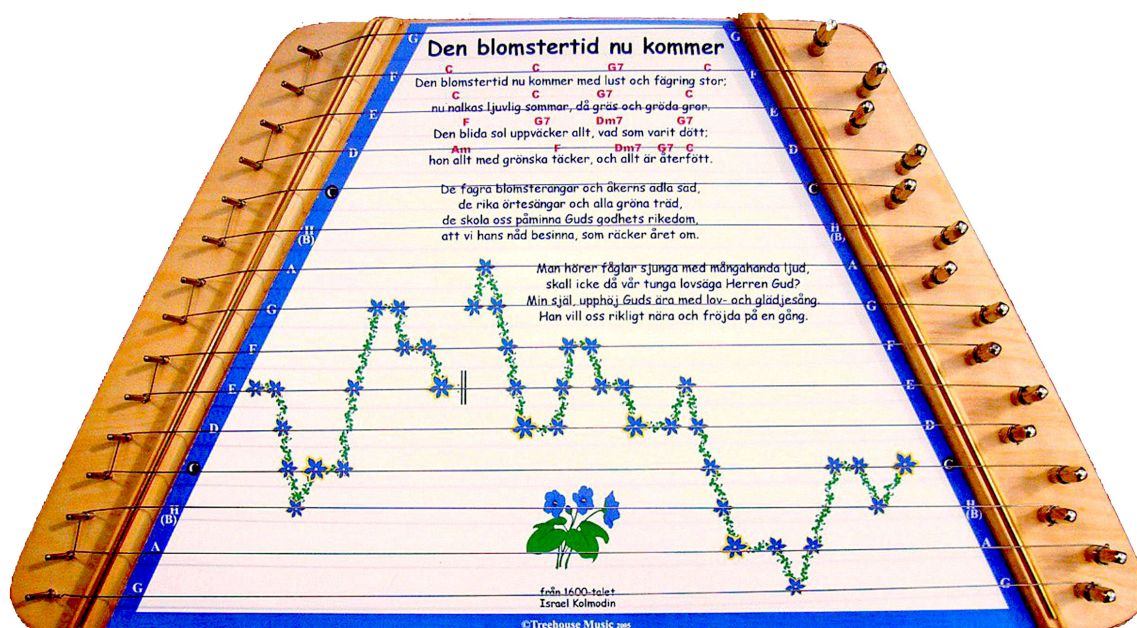
För egen del fastnade jag för två i mina ögon kompletterande sätt att analysera dynamiken mellan individ och musikinstrument: Antonovskys *Sense of coherence* (*SOC*, eller *känsla av sammanhang*) and Csikszentmihalyi's *flow*. Båda begrepp myntades för ca 30 år sedan och fick stor spridning som "resource-oriented approaches" inom hälsa (Antonovsky) och psykologi (Csikszentmihalyi). Båda fokuserar på "the dynamics of engagement": *flow* ser på individens engagemangsnivå i nutid dvs ögonblicket, medan *SOC* ser på engagemangsnivån över tid. I "Flow and sense of coherence: two aspects of the same dynamic?" (Global Health Promotion, 2009) föreslog jag att dessa begrepp egentligen är olika aspekter (x och y koordinater) av samma sak. Japanska forskare (Iida & Oguma, Holistic Nursing Practice, 2013, 2014) har arbetat vidare med min hypotes.

Antonovskys *SOC* (en del av salutogenes teorin) utgår från att hälsa är kopplad till ens känsla av sammanhang, och känsla av sammanhang är i sin tur beroende av ens upplevelse av 1) *comprehensibility* (begriplighet), 2) *manageability* (hanterbarhet), och 3) *meaningfulness* (meningsfullhet). Det är lätt att överföra dessa begrepp till pianolärarens värld: om en pianoelev förväntas men inte klarar av att förstå notbilden (begriplighet) kan det hända att eleven slutar, även om fingerfärdigheten är i toppskick (hanterbarhet) och musikintresset stort (meningsfullhet). På samma sätt kan eleven tappa lusten om fingrarna inte lyder, även om hen kan läsa noter och är intresserad. Och trots goda förutsättningar kommer den som inte är intresserad att sluta efter ett tag (eller börjar aldrig).

Jag tror att "***Musical Sense of Coherence***" (***MSOC***) kunde vara ett användbart begrepp inom forskning inom musikvetenskap, speciellt musikpedagogiken. För många har mötet med lill-cittran lett till omvälvande upplevelser och ökad musikalisk självkänsla, alltså till ***MSOC***: de begriper hur det ska gå till, de klarar av att spela bekanta melodier, och det känns bra.

Jonathan Lutz

LILLCITTRAN SOM PEDAGOGISKT VERKTYG: PRAKTISK HANDLEDDNING FÖR LÄRARE OCH GRUPPLEDARE

FÖRORD

1

1 LILLCITTRAN: PRAKTISKA FRÅGOR

1.1 Lillcitrors förvaring, märkning m.m.	3
1.1.1 Förvaring i korgar och på hyllor	3
1.1.2 Märkning av instrument och notblad	4
1.1.3 Fäst ett plektrum på varje instrument	4
1.1.4 klipp själv nya spännande plektrer	5
1.1.5 Förvaring av notblad under strängarna	5
1.1.6 Förvaring av notblad i plastfickor och lådor	6
1.1.7 Lillcittra som extraaktivitet – i grupp och enskilt	7
1.1.8 Hemlån av cittror	8
1.2 Om att stämma lillcitror	9
1.2.1 Stämfärdighet är avgörande – öva upp den redan från början	9
1.2.2 Elever kan också engageras – och även döva kan lära sig stämma	9
1.2.3 Temperatur, luftfuktighet och årstider	10
1.2.4 Stämverktyg, hjälpmedel och appar	10
1.2.5 Små rörelser – öva upp finmotoriken!	11
1.2.6 Hur gå till väga när man stämmer?	11
1.2.7 Valet att stämma lillcittran i C-dur (A-moll)	12
1.2.8 Stämma om till annan tonart med enkla knep	13
1.3 Att tänka på innan ni sätter igång	13
1.3.1 Värna om barnens självkänsla	13
1.3.2 Om antalet barn	14

1.3.3	När instrumenten inte räcker åt alla	14
1.3.4	Hur länge ska man hålla på?	15
1.3.5	Var ska man spela – på bord, golvet, stående?	16
1.3.6	Några ord om plektror	16
1.3.6.1	Behöver man plektror?	16
1.3.6.2	Hur får man en fin klang?	17
1.3.6.3	Åt vilket håll skall man knäppa med plektrum?	18
1.3.7	Om att kompa	18
1.3.8	”Ett, två, fär – digt!” – Om att få en bra start	18
1.3.8.1	Fyrtakt, tretakt, och upptakt	19
1.3.8.2	Variation gör susen	19
1.3.8.3	Spela ett förspel istället för att räkna in	20

2 FÖRBEREDA MED RYTMISKA LEKAR – HITTA PULSEN 21

2.1	Ta kroppen med – stora rörelser	21
2.1.1	Hitta på	21
2.1.2	Ringlekar	21
2.1.3	Folkdans	21
2.1.4	Lekar	22
2.2	Värma upp rösten och händerna – mindre rörelser	22
2.2.1	Rörelsemönster och sång	22
2.2.2	Rapp och röster	22
2.3	Leka fram pulsmedvetenheten	23
2.3.1	Klappa sångens rytm (inte bara takten)	23
2.3.2	Frågesport med sångrytmer	23
2.3.3	”Håll takten”-leken	24

3 NÄR DET ÄR DAGS

3.1	Set the stage – förankra och gå in i sången	25
3.2	Dela ut notbladen först – utan instrument	25
3.3	Ta fram ett instrument och visa hur det går till	26
3.4	Varsågod och spela! Dela ut instrumenten (med notblad / plektror)	26
3.5	Varför är vissa toner stora, röda m.m.?	26
3.6	”Stora stjärnor far upp”	27
3.7	Ordningsregler och tips	28

4 NU SPELAR VI!

4.1	Sångexempel och förslag till arbetsmetoder	29
4.1.1	”Ska vi försöka spela så att det låter som om bara en spelar?”	29
4.1.2	Kom igång: <i>Lunka på</i>	30
4.1.3	<i>Liten lysmask</i> – en liten sång som kan bli till vad som helst	31
4.1.4	Pianissimo: <i>Blinka lilla stjärna</i>	32
4.1.5	Adagio: <i>Lilla snigel</i>	33
4.1.6	Repristecken: <i>Bä, bä vita lamm</i>	34

4.1.7	Många verser ger många möjligheter: <i>Lille katt</i>	35
4.1.8	Ritmiska mönster: <i>Önskevisa</i> och <i>Tryggare kan ingen vara</i>	36
4.1.9	Att handskas med sorg: <i>Ödlan</i>	37
4.1.10	Lyssnande övas genom indelning i fraser: <i>Här kommer Pippi långstrump</i>	39
4.1.11	Frågor och svar: <i>Var bor du lilla råtta?</i>	40
4.1.12	Valstakt, bindebågar, och kulturarvet: <i>En sjöman älskar havets våg</i>	41
4.1.13	Snabba toner mitt i allt: <i>Vinden drar</i>	43
4.1.14	Sjung färgerna när ni spelar krångliga eller obekanta sånger: <i>Finlandia, Midnatt råder</i> m.fl.	44
4.1.15	Alltid aktuell: <i>Happy Birthday</i>	45
4.1.16	Häftigt: <i>Black Flame</i>	45
4.1.16.1	Några inledande ord om häftighet	46
4.1.16.2	Historien om <i>Black Flame</i>	46
4.1.16.3	Men nu är det dags: rappa, klappa, spela – <i>Black Flame</i>	47
4.2	Julsånger	49
4.2.1	Hur handskas med julsånger i dagens samhälle?	49
4.2.2	Enkel och uppskattad: <i>Nu tändas tusen juleljus</i>	49
4.2.3	Hatten på: <i>Goder afton</i>	51
4.2.4	En vacker psalm: <i>Härlig är jorden</i>	52
4.2.5	En rytmisk utmaning: <i>Midnatt råder (Tomtarnas julsång)</i>	53
4.2.6	En värdig avslutning: <i>Stilla natt</i> och (baklänges-) lapptäcke-modellen	54
4.3	Varför inte också populärmusik?	56
4.3.1	Inga problem: <i>Love Me Tender</i>	56
4.3.2	Lätt att hänga med i: <i>I Am Sailing</i>	57
4.3.3	Enkel och vacker (med ett ”men”): <i>Ta mig till havet</i>	58
4.3.4	Lite tufft och svängigt: <i>Vandraren</i>	59
4.3.5	Alla tycks vilja spela ABBA: ett försök på <i>Mamma Mia</i>	60
4.3.6	Några andra exempel – <i>Photograph</i> (Ed Sheeran) och <i>Last Christmas</i>	61
4.4	Samspel: kanon och spel i stämmor	62
4.4.1	Kanon som steg mot spel i stämmor – lyssnande och lyhördhet	62
4.4.2	En första kanon: <i>Kom och låt oss glada vara</i>	63
4.4.3	<i>Broder Jakob</i> – språk och en rytmisk utmaning	64
4.4.4	Partnersånger: <i>Lunka på, Lilla snigel, Spanien</i>	65
4.4.5	Spel i stämmor på spelmansvis – dra ut notbladet 2 steg!	65
4.4.6	Våravslutning i 4 stämmor: <i>Den blomstertid nu kommer</i>	66
4.4.7	Lillciträn i kören: <i>Kling, klang, klockan slår</i>	69
5	MOTIVATIONSTIPS – HÅLL DET SPÄNNANDE!	
5.1	Motivationstips 1: Enkelt och effektivt: banda in!	71
5.1.1	Med vad bandar man? Mobiltelefonen	71
5.1.2	Låt alla få en tur – om det inte tar länge och blir tröttsamt	72
5.2	Motivationstips 2: Dela glädjen – spela för andra! (7 förslag)	73
5.3	Motivationstips 3: Utvidga repertoaren med transponeraren	75
5.3.1	Allmänt om transponeraren	75

5.3.2 Så här går det till – i 200 ord	77
5.3.3 Så här går det till – detaljerad och illustrerad version	78
5.3.4 Användning av transponerare med <i>Finlandia</i> som exempel	84
5.3.5 Att tänka på	86
5.3.6 Hur använda transponeraren i klassen?	87
5.3.7 <i>My Heart Will Go On</i> = : 4 44434 434 56 5, 4 44434 41 :	88

6 STÄRKA BARNENS GEHÖR OCH MUSIKALISKA INSIKTER

6.1 Gehörsträning lekar och frågesport med hjälp av lillcitrån	89
6.1.1 Spela och sjunga!	89
6.1.2 Melodifrågesport	90
6.1.3 Upp-och-ner-leken	90
6.1.4 Melodikurragömma	90
6.1.5 Melodiskt <i>Följa John</i>	91
6.1.6 Den ljudlösa melodin	92
6.2 ”Spela fel”-lekar	92
6.2.1 Experimentera med dur och moll i <i>Blinka lilla stjärna</i>	92
6.2.2 Använd ”spela fel”-tekniker för att skapa och spela i stämmor	93
6.3 Spela efter gehör med ”tonnyckeln”	94
6.3.1 En första uppgift: spela efter gehör en sång ni redan spelat med noter	94
6.3.2 En lite större utmaning: spela nya men bekanta sånger efter gehör	95
6.4 Skriftliga gehörsövningar	96
6.4.1 Skriv ut en sång efter gehör	96
6.4.2 Rytmask gehörsövning: skilja långa från korta toner	97
6.5 Uppgifter med intervaller	98
6.5.1 En ljudlig uppgift: hitta intervaller	98
6.5.2 En skriftlig uppgift: ange intervaller	98
6.5.3 Intervallfrågesport	98
6.6 Steg mot harmonisering: kompnnyckeln	99
6.6.1 Ett första – invecklat – försök till kompnnyckel för lillcitra	99
6.6.2 Kompnnyckeln idag – enkel att använda	100
6.6.3 En första övning: kompa med ett ackord: <i>Broder Jakob</i> m.fl.	101
6.6.4 Kompa till sånger med två ackord: <i>Lunka på</i> m.fl.	102
6.6.5 Kompa till sånger med tre eller flera ackord: <i>Idas sommarsång</i> m.fl.	103
6.6.6 Kompnnyckel i G-dur finns också	103
6.7 Spela kantele på lillcitra!	104

7 ”JAG SKAPAR MUSIK, ALLTSÅ FINNS JAG” – VARFÖR DET EGNA KOMPONERANDET ÄR SÅ VIKTIGT OCH HUR LILLCITTRAN KAN SPELA EN CENTRAL ROLL

7.1 Musikafasins pandemi	106
7.1.1 Om ”musikafasi” och vårt behov av att skapa egen musik	106
7.1.2 Om en pojke som inte hade drabbats av musikafasi	107
7.1.3 Att skapa egen musik borde höra till självklarheterna	107

7.2 Lillcittran och musikskapande	108
7.2.1 Bambergs klockor och lillcittrans egenskaper	109
7.2.2 Barn hittar på – några sånger	110
7.2.3 Hur en sång blir till, exempel 1: <i>Det är vår!</i>	111
7.2.4 Hur en sång blir till, exempel 2: <i>Julen kommer snart</i>	113
8 SKAPA SÅNGER MED BARNENS HJÄLP – RÅD OCH ANVISNINGAR	
8.1 Ditt ledarskap behövs!	115
8.1.1 Allmänna råd	115
8.1.2 Specifika frågor att hålla i tankarna under de kommande övningarna	116
8.2 Första steg: övningar inom mycket bestämda gränser – utan ord	117
8.2.1 Skicka ”Morsetecken” (1 ton) via lillcittran	117
8.2.2 Skicka samma meddelande på nytt men använd 2 toner	118
8.2.3 Skriva en ”riktig” sång med 3 toner	118
8.2.4 Prova andra varianter med 3 och 5 toner	118
8.3 Skriv en sång – med ord – tillsammans!	119
8.3.1 Först tar vi några ord	119
8.3.2 Lägg till en melodi	120
8.4 Barnen skapar sånger	122
8.4.1 ”Halvfabrikat”: komma igång med en given text och början till melodi	122
8.4.2 Sånger från en given text	123
8.4.3 Skapa både text och melodi i par	123
8.4.4 Extra aktiviteter	124
9 RESURSER	125
9.1 Sånger Treehouse Music erbjuder, paketvis	126
9.2 Sånger Treehouse Music erbjuder, A-Ö	128
9.3 Andra sånger	130
9.4 Sånger i Da capo-böckerna (svenska skolor i Finland) som kan spelas på lillcittra	131
9.4.1 Da capo årskurs 0-2	131
9.4.2 Da capo årskurs 3-4	133
9.4.3 Da capo årskurs 5	135
Om Jonathan Lutz	137